

Olli Hietanen

Kestävä kehitys päättää valistuksen projektin

Uuden ajan alussa virisi kristillisen ilmoitusopin kritiikki. Luther puhdisti uskonnon.

Sitten nominalistinen ajattelu esitteli luonnollis-rationaalisen uskonnon, joka voitiin perustella loogisesti ihmisjärjen totuuksilla. Kuten maalliset universaalit myös uskonnon universaalit löytyivät ihmisen mielestä. Historiallisilla tosiasioilla ei ollut enää mitään tekemistä uskon kanssa. Kritiikin kolmas vaihe antoi uskonnolle profaanin merkityksen. Se selitettiin maallisten pyrkimysten välineenä tai tunteiden ilmaisuna.

Valistuksen järki näytti otantaneen selkävoiton uskonnosta. Samaan aikaan valloittivat alaa eksaktit luonnontieteet. Mikroskooppi ja teleskooppi keksittiin ja maakeskeinen ajattelu oli korvautumassa aurinkokeskeisellä. Uusi aika toi tullessaan myös ajatuksen ihmisen ja ulkoisen todellisuuden erillisyydestä. Ajatukset, universaalit, olivat yhtä ja ulkoinen todellisuus jotakin muuta. Uskottiin myös, että ihmisen oli mahdollista hankkia tietoa juuri löytyneistä todellisuuden aspekteista. Tiedon hankkimistapoja oli periaatteessa kaksi: havainnot ulkomaailmasta (*a posteriori*) ja järjen (analyttiset) totuudet (*a priori*). Erottelun perusteella nominalismi jakaantui kahteen leiriin, josta toinen ko-

rotti tiedon perustaksi havainnot ja toinen järjen. Valistus eteni rinnakkaisteitä empirisminä ja rationalismina. Yhteistä oli ihmisen näkökulma ja objektivismi: objektin ja subjektin ongelmaton suhde. Kolmas polku, idealismi, voidaan ymmärtää empiristis-rationalistisen objektivismin kritiikkinä.

Eurooppa varttuu

Empirismi tuottaa instrumentaalista tietoa, jonka avulla ihminen manipuloi luontoa. Tämä sopi mainiosti kehittyvälle kapitalismille teollisuuksineen ja kauppoineen. Hyödystä tuli kapitalismin moraaliperusta. Nämä kolme – empirismi, kapitalismi ja utilismi – kehittyivät käsi kädessä. Järjen ja ihmisen korostaminen muotoutui 1600- ja 1700-luvulla suureksi teollistumisen projektiiksi etenkin Englannissa, jossa puhkuu 1810 jo noin 5000 höyrykonetta, kun Ranskassa niitä oli vain 200.

Jos Luther puhdisti uskonnon, niin Francis Bacon (1561–626) teki saman tieteelle. Baconin mukaan ihmisen tulee alistaa luonto tieteelliselle tutkimukselle ja käyttää luontoa hyvinvoinnin lisäämiseksi. Tieteen ja tiedon tehtävänä on saavuttaa luonnon herruus. Hobbesin ja Locken myötä luonto alettiin nähdä ennen kaikkea markkina-taloudellisena hyödykkeenä tai hyödykkeiden tuottamisen väli-

neenä. Viimeistään tässä vaiheessa myös tiede valjastettiin tuotannon palvelukseen. Tätä asenneilmastoa voidaan kutsua juuri utilismiksi: se tavoittelee rajatonta hyötyä, josta se tekee ihmisen elämän keskeisen päämäärän. Uusi aika ja valistus olivat nyt virallisesti alkaneet.

Valistuksen kolme dilemmaa

Valistuksen projekti ajautui kuitenkin jo 1700-luvun loppuun mennessä ongelmiin. Ensimmäinen kolaus oli rationalistifilosofien ajautuminen toisistaan poikkeaviin käsitteisiin (rationalismin dilemma). Eri ajattelijat tulivat vakuuttuneiksi varsin erilaisista mielen sisäisistä ”varmoista totuuksista” – eikä näyttänyt löytyvän objektiivisia kriteereitä paremmuuden arvioimiseksi.

Toinen valistuksen kokema kolaus oli empirismille kalliiden havaintojen subjektiivisuus (empirismin dilemma). Yksilöt havaitsivat ja – kaiken lisäksi – vain yksittäistapauksia. Kausaalisuutta ja luonnonlakeja ei voinut havaita samalla tavalla kuin materiaalisia objekteja. Jyrkimmät empiristit, kuten Bacon, hylkäsivät jopa matematiikan tieteen työkalupakista: aitoa tietoa oli vain ja ainoastaan havainnoilla saatu tieto. Luonnontieteiden havainnot taas osoittivat, että todellisuus poikkesi huomattavasti siitä, miten sen arkipäivänä

koemme. Oli silmälle näkymättömiä aineita (kaasut ja hiukkaset) sekä tapahtumia/ilmiöitä (sähkö ja kemialliset reaktiot).

Englantilainen valistus, joka oli suuntautunut kapitalismiin ja teollistumiseen, törmäsi sekin omiin ongelmiinsa (kapitalismin dilemma). Työväestölle alkoi kirkastua, että se, mitä kapitalismi ja valistus tarjosivat, ei ollutkaan paratiisi – ainakaan kaikille. Empirismen ja rationalismin kaikki haarat päätyivät jossakin mielessä huonoon lopputulokseen: subjektivismiin, relativismiin ja eriarvoisuuteen. Tämä loi perustan valistuksen järjikkyydelle. Jos emme voi luottaa havaintoihimme emmekä mieleemme perimmäisiin tunteuksiin, niin mihin sitten? Emme mihinkään. Valistuksen vallankumous söi lapsensa: kun valistus oli menestyksekkäästi kumonnut

ilmoitustotuudet järkeen vedoten, niin sama projekti oli nyt kumoamassa uskon ihmisen järkeen.

Neljäs dilemma: ylittyvät kasvun rajat

1900-luvulla valistus koki neljännen nöyryytyksen. Luonnontieteiden ja teknologian huimasta kehityksestä huolimatta – tai juuri sen vuoksi – maailma ajautui vakaviin ympäristöongelmiin (ympäristödilemma). Eroosio, ilmastomuutos, kemikalisoituminen, rehevöityminen, otsoniaukko sekä jätevuoret ja luonnonvarojen ehtyminen ovat nykyihmisille jokapäiväisiä puheenaiheita. 1900-luvun loppupuolen ympäristödiskurssissa nousi tämän dilemman myötä esille uusi ajattelutapa – kestävä kehitys, joka määriteltiin ensimmäisen kerran nk. Brundt-

landin komissiossa 1987: ”Kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevalta sukupolvelta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa.” Ympäristöpolitiikkaa ja -lainsäädäntöä tehdään ja ympäristöteknologiaa hyödynnetään nykyään lakisääteisesti sekä seudullisesti, kansallisesti että kansainvälisesti.

Ponnisteluista huolimatta luonnonvarojen käyttö ja maailmankauppa ovat yhä kasvu-uralla. Valistuksen maailmankuvaan ja teknologiaan nojaavalla modernilla yhteiskunnalla ei näytä olevan keinoja hillitä sen paremmin tuotantoa kuin kulutustakaan. Viimeiset 100 vuotta ovat olleet ennennäkemätön välähdys ihmiskunnan historiassa: yhden sukupolven – esimerkiksi isoäitini Salmen – elämän aikana suomalainen yhteiskunta on täyttynyt

Valokuva: Anne Atvonen

uudella teknologialla. Salme näki lapsena kylän ensimmäisen auton. Ennen kuolemaansa hän oli nähnyt paljon muutakin uutta ja ihmeellistä: raketit, satelliitit, televisiot, digitaalikellot, kännykät, mikroaaltouunit...

Meidän aikamme pyramidit eivät ole fyysisiä. Maailman kahdeksas ihme on nopeus, jolla ihmiskunta on viimeiset 100 vuotta kehittynyt materiaalisesti ja teknologisesti. Länsimaisten ihmisten materiaalin hyvinvointi on kasvanut niin, että porskutamme kuin keskiajan ruhtinaat. Mutta ovatko onnellisuu-temme ja tyytyväisyytemme kas- vaneet samaa tahtia? Vai onko niin, että yhä useampi ihminen on huo- mannut, että onni ei enää kasva mer- kittävästi, kun ostaa vielä isomman auton, purjeveneen, asunnon, uudet kengät ja niin edelleen. Taloustie- teissä tätä kutsuttaisiin laskevaksi rajahyödyksi: ensimmäinen kuppi kahvia maistuu erittäin hyvälle, toinen kuppi samoin. Kolmas kuppi menee alas jo hiukan väkinäisesti – ja neljäs maistuu pahalle. Viides kuppi tuntuu rangaistukselta.

Viides dilemma on eettinen

Valistuksen projekti on kertomus modernin ihmisen synnystä. Laajasti tulkiten valistus on samaa kuin humanismi: ihmisen näkökulmaa ja ihmispäämäärien korostamista – tiedettä, teknologiaa ja talouskasvua. Humanismilla voidaan tarkoittaa myös valistuksen projektin ”peh- mompaa” laitaa. Jyrkässä utilismissa luonnolla on vain raaka-aineen arvo, ja ihmisen tarpeiden tyydyttyminen tässä ja nyt on ylin hyvä. Ajan pitkään ihmisten tarpeiden tyydyttä- minen voi kuitenkin edellyttää, että huomioidaan muidenkin olevaisten tarpeet: onnellisen kanan munat tyy- dyttävät ihmisten tarpeita paremmin kuin onnettoman. Humanismissa voidaan myös utilismia paremmin huomioida kaikkien ihmisten tarpeet sekä tehdä erottelu henkisten ja materiaalisten tarpeiden välillä. Tästä huolimatta humanismi on valistuksen luontoasenne – ja siksi ympäristödilemma on myös huma- nismien dilemma.

Kaivo-ojan, Jokisen ja Malaskan (*Kestävän kehityksen tietoyhteiskunta: teoreettisia ja käsitteellisiä näkö- kulmia*, 1997) mukaan päätöksen- teossa ja tiedemaailmassa on erotet- tavissa kaksi paradigmaa:

1. uusi ympäristöparadigma ja
2. dominoiva yhteiskunnallinen paradigma

Dominoivaa paradigmaa luon- nehtii ihmiskeskeisyys (antropo- sentrismi) ja instrumentalismi. Sen kovana ytimenä on englantilainen valistus: kapitalismin, utilismin ja valtion (kansallisvaltioiden) muo- dostama liitto. Edistyksen myytin mukaan tieto korvaa ilmoitusto- tuudet ja samalla ihmisestä tulee vapaa toimija ulkoa johdetun ”käs- kyläisen” sijasta. Edistyksen myytin mukaan muutos johtaa ihmistä kohti parempaa. Luonto nähdään raaka- aineena, energiana ja tiedon lähteenä: inhimillisen edistyksen välineenä.

Uusi ympäristöparadigma puo- lestaan on luontokeskeinen (ekosent- rinen) ja evolutionaarinen. Sosiaali- sesti, kulttuurisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä kehitys korvaa edistyksen myytin. Evolutionaari- suuden mukaan kestävä kehitys ei ole tavoite tai lopputila, vaan prosessi. Malaskan mukaan ihmiskunnan missiona on osoittaa, että maail- mankaikkeus on rikkaampi ihmisen kanssa kuin ilman ihmistä. Ihmis- kunnan missiona on itsetiedostuksen/ itsetuntemuksen kehittäminen.

Täältä tulevaisuuteen

1300–1500-luvuilla keskiajan maa- ilmankuva oli murtumassa mutta uuden ajan maailmankuva vasta hahmottumassa. Välivaihe on nyky- aikakin: valistuksen maailmankuva on ydinosaillaan rikki, mutta uusi maailmankuva vasta kokoontuu.

Romukoppaan joutavat nyt niin uskonto kuin tiedekin. Yliopistojen yhdistämisellä ja tehostamisella ei enää ole vaikutusta: yliopistot ovat näyttämöltä pikku hiljaa pois- tuvan valistuksen ja humanismin linnoituksia. Apua ei ole löydet- tävissä myöskään laista, kaupasta, teollisuudesta ja/tai kaupungistu- misesta. Samaan kierrätysastiaan

joutavat myös antroposentrismi, humanismi, utilismi, rationalismi ja empirismi. Parhaillaan tiivistyvä ja yhteen liittyvä Eurooppa on sekin jo menneen talven lumia – idea, joka eli kulta-aikansa monta sataa vuotta sitten. Samalla poistuvat kartalta valtiot ja keskushallinto. Luete- tujen ilmiöiden voimistuminen päivän politiikassa ei ole uutta luova megatrendi – vaan pikemminkin keskiajan lopussa vaikuttaneen inkvi- sition kaltainen kuolinkouristus.

Mitä jää jäljelle? Joudun jät- tämään lukijan heitteille. Uusi on kerättävä eko-/biosentrisen etiikan (mystismin, sentientismin ja vi- talismin) sekä ruohonjuuritason ilmiöistä; pikemminkin arkipäivästä kuin maailmanpolitiikasta. Uusi on pikemminkin henkistä kuin fyysistä. 1800-luvulla valistusta kritisoivat mm. saksalaiset idealistit, kuten Schelling ja Hegel. Schellingille luonto oli muodostumassa minäksi ja ihminen oli tämän kehityksen huippu, jonka kautta luonto saavuttaa itsetietoi- suuden.

Nuori Hegel oli samaa mieltä: maailmanhenki kehitti itsetiedos- tustaan kohti lopullista totuutta. Idealismi sinänsä joutaa mennä. Mutta uudessa, kehittymässä olevassa kulttuurin vaiheessa on jotakin hege- liläistä: tulevaisuuden globalisaatio ja universalismi ovat lähellä maailman- hengen itsetiedostusta. Sen kohteena on pikemminkin etiikka (oikea ja väärä) kuin totuus. Valistuksen viides dilemma on eettinen ja uusi rakentuu tämän kehittymässä olevan globaal- in/ maailmanhengen etiikan pohjalta ja varaan: moraali on korvaamassa järjen. Yleistymässä olevat sosiaaliset yritykset ynnä muu vastuullinen liiketoiminta ovat signaaleita tule- vasta. Jos murrosaika on yhtä pitkä ja vaivalloinen kuin edellinen, niin valistus on kokonaan haudattu ja kuo- pattu vasta 2200-luvulla. Sitä ennen saamme nauttia inkvisition kaltaisesti jyrkentyvästä talousajattelusta, jossa oikeaoppisuus on tehokkuusajattelua. Valitettavasti murrosaikaan liittyy myös sotia ja kaikkinaisen epäjärjes- tyksen aikoja.